

Єгоров І. Ю.

Доктор економічних наук,
член-кореспондент НАН України.
Зав. відділом інноваційної політики
Інституту економіки та прогнозування
НАН України (Київ)

Економічні передумови і особливості розвитку креативних індустрій у сучасному світі

Креативні індустрії (creative industries) – відносно новий термін у науковій літературі. Він запозичений з англomовних джерел і неповною мірою відображає специфіку творчості у сучасному світі. Правильніше, на наш погляд, говорити про сектори та види діяльності, більшість з яких за міжнародними та вітчизняними класифікаторами належить до сфери послуг, а не «індустрій».

Про це зокрема свідчить і перелік видів діяльності, наведений у відповідній Постанові уряду від 24.04.2019 р.: «народні художні промисли; візуальне мистецтво: живопис, графіка, скульптура, фотографія тощо; сценічне мистецтво: жива музика, театр, танець, опера, цирк, ляльковий театр тощо; література, видавнича діяльність та друковані засоби масової інформації; аудіальне мистецтво; аудіовізуальне мистецтво: кіно, телебачення, відео, анімація, мультиплікація тощо; дизайн; мода; нові медіа та інформаційно-комунікаційні технології: програмне забезпечення, відеоігри, цифрові технології в мистецтві (3D-друк; віртуальна, доповнена, змішана реальність тощо); архітектура й урбаністика; реклама, маркетинг, зв'язки з громадськістю та інші креативні послуги; бібліотеки, архіви та музеї».

Як видно із наведеного списку, в ньому практично відсутні саме промислові сектори. У той же час ці сектори мають величезний вплив на процес виробництва через створення нових комп'ютерних програм, дизайн, творче використання нових матеріалів та ін.

У сучасному світі проходить інтенсивний перехід від «економіки промислового виробництва» до «економіки послуг». Таким чином зазначена тенденція відповідає загальносвітовим трендам. З іншого боку, економічна статис-

тика ще не спроможна відобразити цей феномен у повній мірі. Дані збираються у дещо інших форматах та за іншими класифікаційними групами, ніж ті, що наведені у згаданій вище постанові.

Внесок креативних секторів в економічний розвиток важко виокремити. Тим не менше, на основі «стандартного аналізу» (чіткого виділення певних секторів у системі національних рахунків) він складає приблизно 4-5% ВВП. В реальності вплив відповідних секторів на процеси соціально-економічного розвитку є значно більшим, адже саме вони створюють сприятливу «екосистему» для інноваційної діяльності та розповсюдження нововведень.

Найважливішим інструментом розвитку креативних секторів може і повинна стати концепція розумної спеціалізації (smart specialization – SS), яка отримала широке розповсюдження у розвинених країнах в останні роки.

Вона виникла 2009 року у країнах ЄС як відповідь на світову економічну кризу і була розроблена як реакція на виклики глобалізаційних процесів розвитку. Спочатку її ініціатор Д. Форє і його колеги розглядали стратегію «розумної спеціалізації» (smart specialization strategy, S3) як інструмент боротьби з кризою шляхом розробки відповідних інструментів для створення умов і відповідних інструментів стимулювання економічного зростання в конкретному регіоні або країні¹⁶. Методологія S3 спрямована на стимулювання нових видів діяльності, які випливають із зв'язків між інтеграцією знань підприємців, спеціалізованих служб, місцевих університетів та дослідницьких організацій і т. д. та стимулювання їхньої спроможності досліджувати і відкривати нові можливості для ефективного соціально-економічного розвитку.

Розумна спеціалізація переслідує дві ключові цілі:

1. Створення потенціалу шляхом дослідження нової області можливостей та стимулювання структурних змін (модернізація і т. д.). Це непросто завдання, особливо для таких країн, як Україна. Існують дві основні проблеми пов'язані з аналізом. По-перше, розумна спеціалізація стосується переважно регіонів, а не країн. За оцінками, в Європі більше 120 регіонів повинні сформулювати і реалізувати свої стратегії розумної спеціалізації в 2016-2020 рр.¹⁷. З іншого боку, деякі країни також готують свої власні

16 Foray, D., David, P.A., Hall, B., 2009. Smart specialisation—the concept, knowledge economists. Policy Brief No. 9. Available from: http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/kfg_policy_brief_no9.pdf.

17 McCann, P., 2015. The Regional and Urban Policy of the European Union: Cohesion, Results, Orientation and Smart Specialisation. Edward Elgar, Cheltenham and Northampton, MA.

стратегії на національному рівні. Такий підхід є раціональним, особливо для менш розвинених країн за межами ЄС, оскільки координація розвитку в умовах обмежених ресурсів є одним з ключових завдань місцевих і центральних органів влади.

Основні принципи, на яких ґрунтується концепція розумної спеціалізації наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Основні принципи концепції розумної спеціалізації

Назва	Характеристика
Економічне зростання і створення нових компаній	Вихід на ринок нових гравців тягне за собою диверсифікацію компаній, а також їх агломерацію в межах інноваційних кластерів, що в підсумку стимулює економічне зростання регіону
Інновації	Інновації з'являються у відповідь на ті чи інші виклики, що виступають рушійною силою структурних змін в певних галузях економіки і сегментах ринку
Спеціалізація	Спеціалізація дозволяє більш ефективно використовувати обмежені ресурси, а за рахунок економії від масштабу – знижувати ціни для споживачів
Пріоритетність	Визначення пріоритетів у регіональній політиці здійснюється за допомогою використання методу «тонкого налаштування» («fine-tuning»), а також більш досконалих інструментів оцінки ситуації на конкретному ринку
Підприємницький пошук	Результат діяльності підприємців – не просто впровадження інновацій, а й структурні зміни на ринку. При цьому підприємці активно взаємодіють з університетською наукою, отримуючи від неї нові ідеї; стимулюють у своїх компаніях організаційні та маркетингові інновації, виробляють продукцію, що користується попитом в державному секторі (через систему держзамовлень)
Використання технологій загального призначення (ТЗП)	ТЗП стимулюють інкрементальні інновації; сприяють структурним змінам

Відкритість	Це ключова властивість всіх акторів у реалізації політики розумної спеціалізації. Розвиток зовнішніх зв'язків, а також активна взаємодія мультинаціональних і локальних, малих і середніх компаній за принципом «думай глобально, дій локально» має великий потенціал для територіальних кластерів та інноваційних мереж.
Оцінювання	Постійний моніторинг та оцінювання допомагають політикам уникнути помилок при визначенні пріоритетів, а також дослідити «інноваційний клімат» в регіоні

Джерело: складено на основі Mario Cervantes's lectures on Smart Specialisation and Open Science [Електронний ресурс] // Laboratory for Economics of Innovation [сайт]. – Доступний з: <http://lei.hse.ru/en/news/92084873.html>

Концепція розумної спеціалізації підкреслює роль: 1) регіональних органів влади; 2) інституціональних одиниць, що засновані на знаннях та 3) підприємців у формуванні спеціалізації та підвищенні конкурентоспроможності. Крім того, технології загального призначення відіграють особливо важливу роль у зміцненні існуючих спеціалізацій і виявленні нових економічних можливостей не лише у високотехнологічних секторах, а й у креативних та традиційних галузях економіки.

Для оцінювання регіону з метою запуску в ньому процесу формування розумної спеціалізації в рамках концепції потрійної спіралі «бізнес, наука, держава» європейські експерти підготували Керівництво з розробки наукової та інноваційної стратегії на основі розумної спеціалізації (Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS3 Guide)).

Відповідно до Керівництва, розробка стратегії розумної спеціалізації (Research and innovation strategy for Smart Specialisation (RIS3)) базуються на чотирьох принципах економічної трансформації («4 К») ¹⁸:

1. **Критична маса і строгий відбір:** обмежена кількість пріоритетів на основі власних можливостей та міжнародної спеціалізації. Концентрація фінансових ресурсів і більш ефективне управління бюджетом.
2. **Конкурентна перевага:** адаптація інноваційного потенціалу до потреб бізнесу через підприємницький пошук.

¹⁸ Foray D. Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS 3) / Foray D. et al. [Електронний ресурс]. Joint Research Center, 2012. – URL: http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/en/c/document_library/get_file?uuid=e50397e3-f2b1-4086-8608-7b86e69e8553

3. Кластери та контакти: розвиток кластерів та створення платформ для міжгалузевих зв'язків у регіоні і поза його межами.

4. Колаборативне лідерство: створення ефективної інноваційної системи на основі державно-приватного партнерства.

Процес підприємницького пошуку допомагає державі припинити підтримку секторів, які вичерпали вже себе, але в які продовжують інвестувати, тобто безглуздо витрачати державні кошти. Отже, основними завданнями органів державного управління у сфері інноваційної політики становиться постійний моніторинг, спостереження і оцінка впливу.

Таким чином, застосування основних постулатів концепції розумної спеціалізації спрямоване на поліпшення розподілу державних коштів в дослідження і розробки та в інновації в умовах бюджетних обмежень, з метою стимулювання конкурентоспроможності, продуктивності та економічного зростання за рахунок підприємницької та творчої діяльності.

Концепція розумної спеціалізації припускає існування регіонів, які не є лідерами в будь-якій з пріоритетних галузей, при цьому, ключовим завданням для регіонів є визначення тих видів діяльності або галузей, в яких нові науково-дослідні проекти та інновації створюють внутрішній потенціал та матимуть конкурентні переваги.

Важливим, але і водночас складним елементом розумної спеціалізації є вибір або відмова від підтримки певних видів діяльності. При цьому завжди буде існувати незадоволення певних груп зацікавлених сторін, які сподіваються на підтримку від уряду щодо державного фінансування.

Практична реалізація політики розумної спеціалізації передбачає розробку відповідної стратегії. Згідно Положення ЄС¹⁹, стратегія розумної спеціалізації являє собою національну або регіональну стратегію, яка встановлює пріоритети з метою створення конкурентних переваг шляхом розвитку та узгодження сильних наукових та інноваційних сторін регіону/галузі з вимогами бізнесу; розвитку ринку шляхом згуртування, при цьому уникаючи дублювання та фрагментарності. Стратегія розумної спеціалізації може бути розроблена окремо, а може бути включеною у національну або регіональну наукову та інноваційну стратегії.

Для розробки стратегії розумної спеціалізації експерти розробили 6 основних етапів, які представлено в таблиці 2.

¹⁹ Cohesion Fund Data. Офіційний сайт Європейської комісії [Електронний ресурс]. – URL: <https://cohesiondata.ec.europa.eu/funds/cf>

Таблиця 2

Основні етапи розробки регіональної інноваційної стратегії на основі розумної спеціалізації

Етапи	Зміст етапу
<p>Етап 1. Аналіз інноваційного потенціалу регіону</p>	<p>Аналіз та оцінювання потенціалу регіону є ключовим чинником для розробки стратегії. Значна увага надається аналізу потреб та бар'єрів для здійснення інноваційної діяльності малих та середніх підприємств, а також оцінки сприяння інфраструктури регіону впровадженню інновацій. Методи оцінки потенціалу регіону:</p> <ul style="list-style-type: none"> – аналіз науково-технологічної спеціалізації; – аналіз регіональної економічної спеціалізації; – аналіз існуючих кластерів; – прогнозування.
<p>Етап 2. Управління: стимулювання участі суб'єктів інноваційного процесу</p>	<p>Основним завданням розумної спеціалізації є досягнення максимальної ефективності та корисності для всіх суб'єктів регіону.</p>
<p>Етап 3. Розробка концепції загального бачення розвитку регіону</p>	<p>Розробка концепції вимагає визначення територіальних характеристик регіону. Вважається за необхідне ставити амбітні цілі для прискорення процесу виходу економіки з кризи.</p>
<p>Етап 4. Визначення пріоритетів</p>	<p>Визначення конкретних та досяжних цілей. Цілі повинні базуватися на наявних та майбутніх конкурентних перевагах. Процес відбору повинен базуватися як на якісних показниках, що характеризують галузь, так і на кількісних. Ключовими критеріями вибору пріоритетів є: наявність ключових активів і можливостей (включаючи кваліфіковану робочу силу) для кожної галузі, а також їх комбінації (міжгалузеві, крос-кластерні); диверсифікований потенціал галузей; можливий внутрішній потенціал кожної галузі; міжнародна позиція регіону в глобальному просторі. Надана інформація повинна ретельно вивчатися представниками влади з метою обрання кількох пріоритетів, акцентуючи увагу як на наявних сильних сторонах регіону, так і на потенційно можливих перевагах.</p>

<p>Етап 5. Визначення узгодженої інтеграційної політики, дорожніх карт і плану дій</p>	<p>Процес визначення плану дій повинен включати як нові програми та інструменти, так і використання розроблених раніше, які були ефективними і результативними.</p>
<p>Етап 6. Моніторинг та оцінювання</p>	<p>Система моніторингу може включати три типи індикаторів:</p> <ul style="list-style-type: none"> – індикатори середовища, що визначають місце регіону серед інших регіонів; – результуючі індикатори, що відображають ефективність розроблених заходів (у разі неефективності необхідний їх перегляд); – індикатори виходу, що показують прогрес заходів, вжитих для досягнення поставлених цілей.

Джерело: складено на основі: Foray D. Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation (RIS 3) / Foray D. et al. [Електронний ресурс]. Joint Research Center, 2012. – URL: http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/en/c/document_library/get_file?uuid=e50397e3-f2b1-4086-8608-7b86e69e8553

Етап 1-й є одним з найважливішим, адже отримання об'єктивної та достовірної інформації є необхідною умовою для формування правильної стратегії розумної спеціалізації, власне, як і будь-якої стратегії розвитку. На цьому етапі здійснюється ґрунтовний аналіз науково-технологічної спеціалізації регіону на основі даних щодо інвестицій/фінансування ДіР, наукових публікацій та їх цитування, патентної активності в розрізі технологічних напрямів тощо. Для визначення спеціалізації використовують індекс виявлених порівняльних переваг (індекс Баласса), однак при цьому обов'язково враховують й інші фактори.

Також на першому етапі здійснюється аналіз економічної структури регіону, адже ідея розумної спеціалізації в тому, щоб підтримувати ті напрями наукових досліджень, результати яких будуть використовуватися місцевим бізнесом. Тобто в регіоні має бути критична маса підприємств, в т.ч. кластерних ініціатив, готових до активної взаємодії з науковими установами регіону.

У 2011 році для полегшення обміну досвідом та сприяння розвитку стратегій розумної спеціалізації в ЄС була створена он-лайн платформа (<http://www.onlines3.eu/>). На сьогодні на платформі зареєстровано: 20 країн ЄС, 174 регіонів країн ЄС, 6 країн, які не входять до ЄС, 18 регіонів кра-

їн, які не входять до ЄС. При цьому реєстрація відкрита для регіональних і національних адміністрацій країн ЄС, країн – кандидатів до ЄС і сусідніх країн, в т.ч. України.

Основними задачами S3 Платформи є:

- забезпечення інструктивним матеріалом і прикладами передової практики;
- формування інформаційної стратегії і розробка політики;
- сприяння експертним оцінкам і взаємному навчанню;
- підтримка доступу до відповідних даних;
- підготовка спеціалістів з відповідних питань.

Недостатня теоретична розробленість питання розумної спеціалізації ставить багато запитань на практиці. Як стверджує Домінік Форє, розробник концепції розумної спеціалізації – в питанні розумної спеціалізації політика випередила теорію²⁰. Досвід країн ЄС показує, що концепція розумної спеціалізації має спільні риси з кластерною політикою. Як і в кластерній політиці, так і в розумній спеціалізації акцент здійснюється на інновації як ключовий фактор конкурентоспроможності та стимулювання розвитку регіонів. Однак, сутність розумної спеціалізації полягає у трансформації регіональної економіки за рахунок створення нових доменів з діяльністю, що заснована на знаннях, в той час як кластерна політика більше направлена на підвищення продуктивності компаній, що вже функціонують в кластері. Тим не менше, більшість країн розглядають кластерну політику як інструмент для впровадження розумної спеціалізації. Основи кластерної політики займають центральне місце в регіональних інноваційних стратегіях на основі розумної спеціалізації у більшості регіонів розвинених країн (Південна Корея, Німеччина, Бельгія). Крім того, для розвинених країн, які застосовують розумну спеціалізацію, характерною є наявність розвинутої інфраструктури, вагомого наукового та інноваційного потенціалу, високої самоорганізації зацікавлених акторів; при цьому, уряд виконує лише роль посередника.

Сучасний розвиток регіонів України характеризується: домінуванням декількох галузей, в основному промислового виробництва, які виробля-

20 Foray D. Smart Specialisation. From academic idea to political instrument, the surprising career of a concept and the difficulties in its implementation [Електронний ресурс] / Foray D., David P., Bronwyn H. (MTEI Working paper 2011-001). – URL: http://infoscience.epfl.ch/record/170252/files/MTEI-WP-2011-001-Foray_David_Hall.pdf

ють товари з низьким рівнем доданої вартості, низьким рівнем інноваційності, високою енерго- і матеріалоемністю; слабою участю приватного бізнесу, незначною кількістю стартапів; недостатнім стимулюванням інноваційного підприємництва та взаємодії між бізнесом і науковими спільнотами.

Національне законодавство у сфері регіонального розвитку, яке було сформоване протягом двох десятиліть, передбачало створення цілісної системи, розробку переліку стратегічних документів, визначення інституцій, що формують та реалізують державну політику та проекти регіонального розвитку. Однак, виявляється, що закони та нормативно-правові акти, побудовані на різних концепціях, містять різні пріоритети, і не є гармонізованими між собою, що й не дало змоги створити систему формування та реалізації державної регіональної політики, яка б могла поступово забезпечувати збалансований розвиток регіонів на основі притаманних ним особливостей.

Оскільки, одним з основних принципів розумної спеціалізації є фінансування виключно тих галузей завдяки яким можливе економічне зростання регіону, це є вкрай актуальним для України в умовах обмеженості фінансових ресурсів. У процесі виявлення спеціалізації регіонів та напрямів їх подальшого розвитку доцільно буде використання практичного міжнародного досвіду, особливо країн Східної Європи.

Як зазначалося вище, особливістю реалізації політики розумної спеціалізації для країн ЄС з розвинутою інфраструктурою, наявністю потужних кластерів та вагомим науковим та інноваційним потенціалом є застосування одного із важливих принципів розумної спеціалізації «підприємницького пошуку», тобто ініціювання політики розумної спеціалізації «знизу вгору». В той же час, як для країн Центрально-Східної Європи, так і для України, яка перебуває у процесі поступової децентралізації, використання цього принципу на практиці є проблематичним. За цих обставин органи державного та регіонального управління повинні виступати ініціаторами та активними учасниками реалізації наукової та інноваційної політики на основі розумної спеціалізації.

Однією з першочергових задач є аналіз наукового та інноваційного потенціалу регіонів та виявлення сильних сторін. Нижче наводимо пріоритети, які визначені у рамках «розумної спеціалізації» для двох столичних регіонів країн Центральної та Східної Європи.

БУДАПЕШТ

(в рамках Національної стратегії смарт-спеціалізації):

- фотоніка, лазерні технології;
- сучасні та передові матеріали;
- біонічні технології;
- виготовлення металопродукції, крім машинобудування;
- електроніка та напівпровідникові технології;
- передові вуглецеві технології;
- сучасні технології пакування;
- хімічна промисловість (гума, пластмаса, добрива, косметика тощо);
- будівельні матеріали;
- текстильне виробництво;
- логістика;
- культура та креативна індустрія.

ПРАГА

(Інноваційна стратегія м. Праги):

- Галузь науки про життя: промислові та екологічні біотехнології, біомедичні технології, діагностика захворювань і вірусології, біологічно активних матеріалів, біополімерів, біосумісних матеріалів, фармацевтична промисловість, хімічні процеси та медичні речовини;
- Галузь креативної індустрії: цифрові медіа, мобільні програми та програмне забезпечення, інтернет-послуги, візуалізація та дизайн;
- Технології: аерокосмічні технології, енергетичні та низьковуглецеві технології, промислове і медичне використання сучасних лазерів;
- Бізнес-послуги, що базуються на знаннях: консультаційні дослідження та послуги, інформаційні послуги, ІТ-послуги, бізнес-консультації, технологічні послуги, послуги у сфері освіти.

Очевидно, що в обох столицях поряд із промисловістю велику увагу приділяють і спеціалізації в галузі креативних технологій.

Крім економічного зростання інноваційна політика повинна також відповідати більш широким соціальним завданням. Це визначить, чи є зростання стійким та інклюзивним у контексті декарбонізації, переходу до циркулярної економіки, зростання міжособистісної та територіальної нерівності та перетворень, спричинених цифровізацією, демографічними змінами та новими

моделями праці та споживання. У країнах ЄС це означатиме використання передового досвіду в галузі досліджень для виведення інноваційних рішень на ринок всередині країни і за кордоном, а також пілотне впровадження рішень, що відображають різноманіття суспільств і територій²¹.

Визначення сфер спеціалізації відкриває значні можливості для спільних дій у різних наукових дисциплінах, зокрема – розробку Стратегії «розумної спеціалізації» для України, створення загальної платформи для обговорення і сприяння реалізації такої Стратегії, ініціювання окремих наукових та інноваційних проектів спільно із партнерами з країн ЄС в рамках імплементації Стратегії.

Рекомендаціями щодо впровадження розумної спеціалізації в Україні є:

- розробка нової Державної стратегії регіонального розвитку (поточна завершується у 2020 р.) на основі концепції розумної спеціалізації;
- формування нових стратегій розвитку регіонів (після ґрунтового аналізу та публічної дискусії);
- запровадження принципів розумної спеціалізації у діяльність Державного фонду регіонального розвитку;
- запровадження пілотних конкурсів у діяльності майбутнього Національного фонду досліджень (для співфінансування прикладних науково-дослідних робіт на замовлення регіональних органів влади та/чи установ).

Втілення в життя Концепції «розумної спеціалізації» не гарантує автоматичного вирішення складних питань прискорення соціально-економічного розвитку, але може надати поштовх для розвитку ініціативи у науково-технічній та інноваційній сфері на основі раціонального використання наявних ресурсів та розумного застосування закордонного досвіду. На сьогодні, в Україні за ініціативою Міністерства економічного розвитку і торгівлі вже розпочато роботи щодо формування методологічного підґрунтя для впровадження концепції розумної спеціалізації.

²¹ Organisation for Economic Co-operation and Development, 2016. Regional Outlook 2016: Productive Regions for Inclusive Societies. OECD, Paris. Available from: <http://www.oecd.org/publications/oecd-regional-outlook-2016-9789264260245-en.htm>